

JUHÁSZ PÁL–MOHÁCSI KÁLMÁN

A mezőgazdaság működését szolgáló főbb intézmények

Ahhoz, hogy aktív mezőgazdasági politikát lehessen folytatni, szükség van a szereplők együttműködését segítő intézmények kifejlesztésére. Ezek lehetővé teszik a gazdálkodási kockázatok számbavételét és szereplők közti elosztását, továbbá azt, hogy az állam a pénzügyi támogatásokkal felelősen vállaljon részt ezekben a kockázatokban. Ezek az intézmények azért is nélkülözhetetlenek, mert csak így formálódhat ki a piaci céloknak megfelelő együttműködés a mezőgazdasági és a pénzpiaci szereplők, valamint a szolgáltatók között. A cikk a fejlett országok tapasztalata alapján bemutatja a főbb szükséges és lehetséges intézményeket. Ezek egyfelől jogi természetűek, másfelől azokat a kereteket biztosítják, amelyekben a szereplők együtt tudnak működni. Mindezek az intézmények a mezőgazdaság versenyképességének javítását és az EU-intézményrendszerbe való beillesztését is szolgálják.

A piaci intézményrendszer és az állami szerepvállalás

A mezőgazdaságnak – és a széles értelemben vett agrárüzletnek – számos gazdaság szerkezeti, erőforrásbeli és kulturális sajátossága miatt speciális intézményekre van szüksége. Ezek létrehozásában az államnak kezdeményező és formáló szerepet kell vállalnia. A hazai kulturális hagyományok mellett és az EU-csatlakozásra készülve elkerülhetetlen, hogy állami szervezetek, a hatósági szerepeken túl, konkrét gazdaságbefolyásoló és gazdálkodásszervező szerepet is vállaljanak.

Az állam által is patronált mezőgazdasági intézményrendszerrel szemben még a fejlett, beláthatóan változó üzemrendszerű gazdaságok esetében is ellentmondó igények fogalmazódnak meg. Ezért még ezek az országok sem képesek úgy megoldani az intézményrendszer kialakításának és változtatásának, illetve karbantartásának feladatát, hogy az ne adjon okot alapos kritikára. Az ellentmondó igényeket sűrítve megtaláljuk a *szabályozott piac*, a *fenntartható fejlődés*, a *méltányos jövedelem* kategóriákban. Ezek mögött az az igény fogalmazódik meg, hogy a termelés és a termelő megmértenessen a piacon – azaz feleljen meg a gyakran igen távoli felhasználók minőségi (tehát kulturális) igényeinek, és bírja a költségversenyt a többi termelővel. Tehát alávetve a szelekciónak és külső kulturális kényszernek, biztonságosan tudjon berendezkedni gazdaságában, és legyen esélye – a berendezkedésre is fedezetet nyújtó – méltányos jövedelemre. A piaci verseny – vele a minőségi és hatékonysági szelekció – és a biztonság, sőt, a méltányos jövedelem igénye nyilvánvaló ellentmondás. Pedig a biztonságigény nem csupán a modern, szolidáris és faluvédő politikai megfontolásokból következik. Némi közgazdasági alapja is van. Hi-

szen a mezőgazdaság racionális, a technikai és a piaci lehetőségek kihasználását lehetővé tevő berendezkedése és kooperációs rendje számos lassan megtérülő beruházási elemet és így tartós, intézményesen is rögzített kapcsolatot igényel. A „kartellesítés”, „céhesítés” bizonyos foka – legalábbis meghatározható területeken – feltétele azoknak a beruházásoknak és tartós együttműködéseknek, amelyek a technikai és piaci lehetőségek kihasználása érdekében szükségesek. Az állami szerepvállalás kényszere tehát abból is fakad, hogy e monopolizálódási tendenciák ne vezessenek új meg új kasztosodáshoz, újra és újra megmerevedő gazdaság- és társadalomszerkezetekhez.

Az állami szerepvállalás terhei még akkor is könnyen irracionálissá nőhetnek, ha csak a kartellesedési és integrációs folyamatok felügyeletéről van szó, valamint arról, hogy ez méltányos formák között és korlátok közé szorítva menjen végbe. Ha azonban – ahogy Észak- és Nyugat-Európában általános – az állami szerepvállalás olyan biztonságpolitikai és szociális értékeket is követ, amelyek nehezen hozhatók kapcsolatba az agrárium gazdasági szükségleteivel, alig elkerülhető az irracionális állandó fenyegetése, és ezzel az is, hogy a szerepvállalás eszközzsere áttekinthetetlenül kuszává, terhe pedig elviselhetetlenné váljon.

Bonyolítja az állami szerepvállalással kapcsolatos kérdéseket, hogy Európa legtöbb fejlett mezőgazdaságú államában az utóbbi húsz évben megváltoztak azok az általános politikai értékek, amelyek a túldimenzionált agrárpolitikák mögött állnak. Ám ez az értékváltozás nem volt eléggé explicit, eléggé közmegegyezően nyugvó ahhoz, hogy egyúttal a régi értékekkel való szakításhoz is elvezessen. Ezzel együtt az „élelmiszerbiztonság”, a nemzeti vagy térségi autarchia igényét lassan kiszorítja az „élelmiszerbiztonság”, vagyis a termékszavatosság igénye. A *paraszttság* biztos egzisztenciájára törekvést felváltja a *mezőgazdasági térségek* életképességére, a vállalkozói kultúra helyi lehetőségeinek fenntartására való törekvés. A nemzet vagy a térség természeti erőforrásainak, termelési lehetőségeinek minél teljesebb kihasználására irányuló erőfeszítéseket felváltja az erőforrások védelmére, a környezetvédelemre, a „fenntartható fejlődésre” való törekvés. Új értelme lett a tájjal való gazdálkodásnak.

Bár az új értékrendszer még több ponton mond ellent a piacgazdaság szelekciós rendjére bízott gazdasági fejlődés modelljének, tisztább szempontokat állít az eddigieknél. Nem kívánja a piac természetét megváltoztatni, hanem korlátokat állít. Az alkalmazott eszközök és az agrárpolitikai (valamint az agrárpolitikákat kritizáló) érvek rendszere így még eklektikusabb lett. Mégis, az előtérbe kerülő új értékek közvetítésével lehetőség nyílik olyan beavatkozási rendszer kialakulására, amely kevésbé sérti a gazdasági intézményrendszert és a piaci rendet. E felé terelnek a GATT/WTO-egyezségek, az új amerikai Farm Bill és az Európai Unió közös agrárpolitikájának (CAP) reformtörekvései is.

Magyarországnak olyan intézményrendszert kell kialakítania, amely képes azokat a feladatokat ellátni, amelyeket a fejlett mezőgazdaságú országok intézményrendszere betölt. Ezen belül az állami (és állam által patronált) intézmények nagy részének *formálisan* is illeszkednie kell az Európai Bizottság által meghatározott rendszerhez.

A legfontosabb annak megértése, hogy mit jelent a „szabályozott piac” az EU agrárrendszerében? A hazai közbeszéd hangsúlyozza az uniós mezőgazdaság piacának „védett sziget” jellegét: azt, hogy a termelőknek magas fokú védettséget biztosít az az importrezsimen és támogatott árbiztosítási rendszereken keresztül. Ám a „szabályozott piac” azt is jelenti, hogy a védelemben és támogatásban csak az a termelő részesülhet, aki aláveti magát a rendnek. A nyolcvanas évek közepéig tartó intézményi fejlődés a gazdálkodók számára egy olyan rendszert alakított ki, amelyben

1. a táj pontosan meghatározott birtokokra bomlik, s így minden felelősség és kedvezmény címzettje egyértelmű;

2. az értékesítési csatornák a gazdálkodók és termékek döntő többségénél pontosan nyomon követhetők és többnyire előre is számba vehetők;

3. az együttműködések mind a szolgáltatásokban, mind a beszerzésben és az értékesítésben áttekinthetők, s ezért az illetékesség és a felelősség kérdései gyorsan tisztázhatók;

4. a szereplők – gazdálkodók, szolgáltatók, terménykereskedők – közé belépés feltételekhez kötött, illetve a belépés útja meghatározott „csatornában” történhet;

5. az állami, tartományi, szakszövetségi politikák beavatottjai és formálói a tanácsadók, értékesítési szervezetek és pénzintézetek, akik ezért egymásra reflektálva végzik a dolgukat, azaz terelik a gazdálkodókat.

Ez a rendszer – együtt a termékszabványosítással, az egészségügyi és élelmiszer-biztonsági szabályozással – olyan kulturális nyomást jelent, amely részben anticipálja a piac minőségi és együttműködési igényeit (értékesítési méret, szortiment, ütemezés s az ennek érdekében szükséges társulás és feladatmegosztás tudatosításával), részben pedig kikényszeríti a konformitást közös értékrendszerekkel. Ennek a rendszernek a szelekciós – szereplőket kiszorító, illetve kicserélő – hatása igen intenzív, közben pedig tagjainak védelmet, sőt, relatív jövedelembiztonságot nyújt, mivel e biztonságot feltételekhez, az igényeknek való megfeleléshez, a konformitáshoz köti.

A piaci szabályozás által módosított megőrzött szelekciós nyomás tette lehetővé, hogy a szabályozásnak olyan eszközei terjedjenek el, mint a gazdaságokra bontott kvótázás, az értékesítési társaságokon keresztül lebonyolított intervenciók, a területkikapcsolás és a gazdaság gazdálkodástörténetéhez (például a korábbi években folytatott búzatermelés szintjéhez) kapcsolt kompenzációk, a strukturális támogatások pályáztatási rendje. Amikor a magyar agrárágazat új rendszerének felépítéséről, az intézményrendszer fejlesztéséről beszélünk, nem lehet kitérni az elől, hogy az intézményrendszer fejlesztése érdekében tett lépéseknek szintén vállalniuk kell a kultúraterjesztés feladatát is. Egyébként nemcsak az fenyeget, hogy az EU-csatlakozási folyamat túl sok megrázkódtatással jár, hanem az is, hogy nem alakul ki az a rend, amelyben használni lehet az Európai Unió kínálta védő és támogató eszközöket. Például hogyan lehetséges – akár gazdaságra, akár termőfajra bontva – alkalmazni a kvótázást, ha nincsenek világos történetű (termelési múlttal és jelennel rendelkező) gazdaságok? Hiába harcoljuk ki esetleg a kompenzációs támogatásokat, ha annak fogadására nincs módszer. A strukturális jellegű támogatások megfelelő alprogramok, közvetítő, cenzúrázó és ellenőrző intézményrendszer nélkül nem vehetők igénybe.

Az európai uniós rend – bármennyire bírálható, s bármennyire fel kell készülni arra, hogy közreműködésünkkel is tovább fog változni – egy válasz azokra a szükségletekre, amelyeket a gazdaság- és kultúrtörténet a mezőgazdaság modernizációja és az agrárgazdaság nemzet- és világgazdaságba illesztése kapcsán támaszt. A kihívások részben abból a szociális és kulturális sokkból fakadnak, amelyekkel az elmúlt bő száz évben az európai (különösen a közép- és kelet-európai) gazdálkodó csoportoknak szembe kellett nézniük. Részben pedig abból, hogy a mezőgazdasági termelő- és szolgáltatóvállalkozások jellemzői eltérnek a gazdaság többi területének a vonásaitól. Emiatt az agrárgazdaságot sajátos együttműködési formák jellemzik, és ezek a speciális kooperációs – köztük integrációs – formák magyarázzák, hogy az agrárgazdaságnak sajátos pénzügyi intézményekre van szüksége.

A civilizációs sokk fő tartalma az, hogy az életformaminták középkor vége óta tartó globalizálódása a tárgyi fogyasztás világpiacosítása után világpiacosította az élelmiszerek piacát is. Ma már a táplálkozási szokások is elszakadtak a táj és a kulturális hagyomány szabta korlátoktól (a sajátosságok, ha megmaradtak, mint védjegyezhető márkák a globális piac részévé váltak). Így a mezei gazdálkodók is elvesztették természetes piacaikat. Viszont más vállalkozásokhoz hasonlóan ők is teremthetnek maguknak új piacokat. Ez egyrészt szükségessé tette a megbízhatóság, a szabványosítható és a márkázható minőség elvont garanciáit, korlátlanul kiszélesítette a hatékonysági versenyt, és megnövelte a

gazdálkodó számára irracionálisnak vagy önkényesnek tűnő sikertényezők szerepét. Másrészt többszörösen közvetette tette a fogyasztó és a termelő kapcsolatát. Hiszen a globális minták szerint és nemzetközi divatok mentén változó fogyasztás és a mezőgazdasági termelők között ott áll az egyre nagyobb léptékekben szerveződő élelmiszeripar és kereskedelem. A fogyasztói individuumot a mezőgazdasági termelő számára ez utóbbiak jelenítik meg.

Ez a kulturális sokk felmorzsolta a hagyományos parasztságot, átalakította a gazdálkodók társadalmát. Az elmúlt száz év több lépcsőben új és új típusú gazdálkodási mintákat tett sikeressé. Ezzel szentesítette, hogy a mezőgazdasági tevékenység épp úgy vállalkozói kultúrává vált, mint az ipar vagy a kereskedelem. Ennek folytán megtörtént a „mezőgazdaság iparosodása”, a kifejezés legtágabb értelmében, mert a mezőgazdaság a gazdasági körfolyamatokba ugyanolyan pénzügyi, kooperációs és marketingmeggondolásokkal kényszerült beilleszkedni, mint a gazdaság többi ága. Az agrár-gazdaság piac-, input- és innovációfüggő lett: finanszírozási rendszere a gazdálkodás reálfolyamatait tükrözi.¹

A mezőgazdaságnak – úgy tűnik tartós – sajátossága (ma már Magyarországon is), hogy viszonylag nagy méretű, nemzetközileg koordinált (beszállító és felhasználó) vállalatok közé zárt, ipari mércével mérve kis-, esetleg közép méretűnek számító vállalkozások (igen tagolt, több hálózatra bomló) rendszerében működik. A mezőgazdaságban is lejátszódott és ma is jelenlevő koncentrációs folyamatok két síkon is elmaradtak a határoló gazdasági területeken lezajlottaktól, s így a „nagyok közé zárt kicsik” jelleget nem gyengítették. Egyrészt a mezőgazdaságban a birtokméret s még inkább a termelési méret növekedése – leginkább épp a gyorsan koncentrálódó tevékenységekben – gyorsabb termelési hatékonyságnövekedéssel járt, mint a kapcsolódó iparokban. A tőkefelhalmozás egyértelműen az emberi munka kiváltását tudta segíteni. Másrészt a termékpiacok globalizálódása s az élelmiszeripar és -kereskedelem ehhez való igazodása messze megelőzött minden, a mezőgazdaságban – akár erőltetetten is – lehetséges hatékonyságnövekedést és szervezeti koncentrációt. Így még azokon a területeken is, ahol a mezőgazdasági termelés koncentrációja a leglátványosabban változott – például a néhány ember közös vállalkozását jelentő amerikai tejtermelő farmok vagy a magyar nagyüzemi tehenészetek előretörésével a saját tejpiacukon –, a felhasználói piac, többnyire a feldolgozó (élelmiszer) ipar koncentrációjához viszonyítva a mezőgazdaság relatív helyzete alig változott.

Ráadásul a legtöbb mezőgazdasági tevékenység koncentrálódásának effektív korlátai vannak. Részben a környezetterhelési korlátok, részben pedig az, hogy a természeti tényezőkkel való gazdálkodás jellegéből fakadóan a mezőgazdaság legtöbb területén rontja a hatékonyságot a személytelen – nagyvállalatszerű – termelési rend.

Ezért a mezőgazdaság intézményrendszere mindazokkal a problémákkal terhes, amelyekkel a – jelentős önfoglalkoztatást is tartalmazó – kis- és közép vállalkozási rendszerek intézményfejlődésének (standardizált kooperációs formáinak, felelősségrendszerének, pénzügyi kapcsolatainak, mindennapi finanszírozási rendjének, munkajogi szabályozásának, biztosítási és társadalombiztosítási rendszerének, adózásának, támogatásának) általában szembe kell néznie. E szféra intézményes kapcsolataiban általános gond a partner azonosítása – tevékenységi körét, eszközeit gyakran csak sejteni lehet és gazdasága időben gyorsan változik –, a garanciát jelentő információk számbavétele, valamint az, hogy a kapcsolat egyedisége miatt nehezen értékelhető. Mindez különösen az állammal, a bankokkal és a kooperáló nagyszervezetekkel való együttműködésben vezet feszültsé-

¹ Egy tekintetben azonban illúzióknak bizonyult a „mezőgazdaság iparosodásának” hatvanas években explicit formában is megfogalmazott ideológiája: a tayloriánus elveket követő vállalat- és munkaszervezés túl kevés területen bizonyult hatékonyknak ahhoz, hogy abból szervezési elveket lehessen leképezni a mezőgazdaság fő területeire.

gekhez. Ez utóbbi szervezetek ugyanis általános normák alapján, szabványosított üzleti formák közt dolgoznak. Ezért a szóban forgó gazdálkodói szférával való – tömeges – kapcsolatainkban vagy a saját szervezeteik szabályaihoz való kényszerű és/vagy képmutató alkalmazkodást kényszerítenek ki, vagy félig gazdasági, félig politikai közvetítő szervezeteket – kamarákat, egyesületeket, szövetkezeteket, koordináló ügynököket – vesznek igénybe.

A mezőgazdasági vállalkozói rendszerek gazdaság egészébe illeszkedésének sajátosságait a kis- és középvállalkozói szektor általános jellegzetességein túl általában még két másik körülmény jellemzi. A gazdálkodást és kapcsolt részeit egyre inkább kitöltik azok a termelési-forgalmi körök, amelyek – mivel globális és szabványok szerint tagolt piacokhoz kapcsolódnak – inputjai nem a szorosan vett mezőgazdaságtól függenek, végső felhasználóival pedig mezőgazdaságon kívüli szervezetek találkoznak, és épp ezért szoros kooperációs kényszernek vannak kitéve. Ugyanakkor a mezőgazdaság nagy, személytelen rendszerekbe terelődött részköreinek elemei viszont történeti termékek: autonóm szereplők, akik az általuk lassan befolyásolható térszerkezethez kötöttek, termelési és gazdálkodási hagyományok folytatói.

Az Európai Unió – országonként, sőt tájanként és kultúránként is eltérő – rendje arra példa, hogy az állam(ok) közössége), milyen eszközökkel vállal szerepet abban, hogy a kényszerű kooperációs hálózatok képesek legyenek integrálni a mezőgazdasági vállalkozókat. Ez a rend csak az agrárpolitika legáltalánosabb síkján tekinti egységnek a mezőgazdaságot. Részpolitikái tükrözik azt a tényt, hogy ma már a mezőgazdaság nem elkülönülő gazdasági és/vagy társadalmi rendszer. Eltérő termelési köreit más-más társadalmi természetű szereplők, más-más karakterű külső és belső együttműködési rendben alkotják. Így az egyes alágazatok, termelési kultúrák, tájörzetek intézményszükséglete avagy rendigénye is eltérő.²

Az intézményi együttműködés elemei

A termelés és az összehangolt értékesítés intézményei

A piaci szereplők együttműködését segítő intézmények különféle okok miatt jelentek meg a mezőgazdaságban. Egyfelől azért, mert a mezőgazdaságban relatíve kis méretű termelők tevékenykednek a szektor kibocsátását fogadó felhasználókhöz (a forgalmazókhoz, a feldolgozó cégekhez, az üzletláncokhoz, a boltokhoz, a termeltető ügynökségekhez) képest. A „termelők” és a „felhasználók” között tehát nagyságrendi különbség van, amelyet át kell hidalni. Másfelől azért, mert a mindinkább globalizálódó fogyasztói kultúra és a tájhoz alkalmazkodó, sajátosságait viselő termelés között összhangot biztosítani kell. E mezőgazdasági célokat szolgáló intézményrendszernek kulturális és kereskedelemtechnikai szerepe van. A kulturális szerepe az, hogy az agrártermelők magatartását (és kínálatát) a szükségletekhez igazítsa, a globális piac igényeit és követelményeit közvetítse. A kereskedelemtechnikai szerepe pedig az, hogy összehangolja a mezőgazdasági termelők és a felhasználók tevékenységét, együttműködésüket kölcsönösen kiszámíthatóvá tegye. Ez mindkét fél érdeke, de az sokkal közvetlenebbül jelenik meg a felhasználók

² A mezőgazdasági vállalkozók mégis különböznek a többi vállalkozástól, mivel ők hasznosítják a tájat és így ők is felelősek érte. Ez az, ami a különböző társadalmi természetű és/vagy elkülönülő integrációs körökbe rendezett gazdálkodókat – részlegesen – egy közösségbe tereli. A térbeli együttműködés hol kényszerű, hol kölcsönös előnyököt biztosító formái, a részben közös infrastruktúrára utaltság, a határhátnál rendjének szükséglete és e rend egyéni lehetőségeket befolyásoló formái kényszerű és természetes közösségteremtők.

(kereskedelem, feldolgozók) részéről, amelyek koncentrált tőkebefektetéssel működnek, általában egy vagy néhány tevékenységet folytatnak, s ha nem használják ki kapacitásukat (tőkéjük nem hasznosul megfelelő mértékben), akkor vállalkozásuk könnyen veszélybe kerülhet.

Az előbbiek kényszerítették ki a fejlett országokban (így például az EU-ban) a támogatáshoz kötött szabványrendszer kialakulását; a termelői szövetkezésbe és értékesítési társulásba terelés kultúráját. Amikor a mezőgazdasági termelők azért társulnak, hogy felmutassák „sajátos” terméküket, maguk alkotnak szabványt. Az adott helyzetben azonban ahogyan felmutatják „egyedi terméküket”, az már a globális szabvány- és eljárásrendszer szerint történik (például beltartalmi értékek normái és megjelölése, vonalkódos rendszer alkalmazása, választék, csomagolás, termékfelelősség és garanciák, osztályba sorolás, márkázás, egészségügyi előírások betartása, szállítási ütemezés és készletezés, előfeldolgozás). Ekképp a hagyományos termelői tradíciók egyre kevésbé vagy másként, vagy egyáltalán nem érvényesek. Ugyanakkor a globalizálódó kereskedelem és feldolgozás egyre erősebb nyomást gyakorol a termelőkre azért, hogy a felsoroltakat (szabványrendszer alkalmazása, értékesítési társulás létrehozása) minél hatékonyabban oldják meg.

Sokféle intézménytípus és azoknak sok válfaja alakult a világban. Ez számos tényezőtől függ. Így az adott ország kulturális hagyományaitól; a különféle termékkörök biológiai és forgalmi sajátosságaitól.³ Az előbbiek miatt a kapcsolatrendszerek, az intézmények különféle típusai jöttek létre.

A feldolgozók, kereskedők által kézben tartott együttműködési rendszer. Más és más megoldások születtek attól függően, hogy az élelmiszeripar, egy bolthálózat vagy egy kereskedelmi cég határozza meg az együttműködés jellegét. Az *élelmiszeripari vállalkozások* mezőgazdasági nyerstermékek megszerzésében (megvásárlásában, termeltetésében) érdekeltek. Általában nem vállalnak szerepet a mezőgazdasági termények készletezésében. A *bolthálózatok* az élelmiszeripar mintáját követik, kerülik a készletezést, nemzetközi szabványokkal és előírásokkal dolgoznak, szigorú szállítási határidőket szabnak meg. Beszerzési társulást hoznak létre, hogy alacsonyabb áron, egész éven át biztosítsák a beszerzésüket. Ezért nagyobb földrajzi térségekben gondolkodnak. A *lánckereskedők* (amelyek közvetítő szerepet játszanak és a megszerzett termékeket egy másik kereskedelmi vállalkozásnak adják tovább, amely a végső felhasználóhoz közvetíti azt) szükséges elemei a rendszernek, sok esetben a friss kertészeti termékek (uborka, zöldség) mozgatásában jelennek meg: a mezőgazdaságból más kultúrájú világba viszik át az árut (másik kereskedőnek), és nagy piacokra szállítanak. Készletezési feladatokat csak a nem kellően belátható kockázatok mérséklésére vállalnak.

Mind az élelmiszer-ipari, mind a kereskedelmi vállalatok nyilvántartható mezőgazdasági termeltetési és/vagy értékesítési szerződéseket kötnek. A *termeltetési szerződések rendszere* főleg az élelmiszeripar termelési biztonságát szolgáló intézménytípus. Azokban az országokban, ahol az értékesítési szövetkezetek, illetve az állami támogatással is segített szövetkezeti készletezés nem elég elterjedt, az élelmiszer-ipari vállalkozások gyakrabban alkalmazzák ezt a módszert (például Belgiumban gyakrabban, mint Hollandiában; s Magyarországon is sűrűbben, mint Ausztriában).

A termeltetési szerződések időtartama általában egy év, de állóeszköz-igényes termékek (így ültetvények és öntözési rendszerbe kapcsolt termelés) esetében többéves, akár 10-15 éves időtartamú szerződések is előfordulnak. (Meggjegyezzük, hogy ezek a hosszabb távú szerződések mint egyfajta garanciák, az érintett mezőgazdasági termelés hitelezési

³ Másfajta megoldást igényel például a gyorsan romló málna és az eltartható hagyma mozgatása. A termék jellege mellett a fogyasztói és a feldolgozási szokások alakulása is hatással volt az intézmények alakulására. Például az, hogy valamely mezőgazdasági termék esetében akad-e készletezési és előfeldolgozási szükséglet, s annak ráfordításait melyik fél viselje.

konstrukciójának kialakításában is szerepet játszanak.) A szerződések tartalma a termékek minőségére, a minősítésére, a mennyiségére, a mennyiség osztályaira, az irányárakra vagy az ármeghatározási mechanizmusra tér ki. Az élelmiszeripar termeltetési szerződéseket köthet egyes mezőgazdaság termelőkkel, szövetkezetekkel, a termelők értékesítési társulásaival. A szerződéskötés lehet közvetlen, vagy sor kerülhet (a kisebb termelők világában jártasabb) közvetítő ügynökök bevonására is. A mezőgazdasági termelők „lát-hatóságától” függő garanciák alapján alakul ki az éppen alkalmazott szerződéskötési módszer.

A (több élelmiszer-ipari vállalkozás és/vagy bolt számára, esetleg tőzsdére szállító) kereskedelmi ügynökségek és a bolthálózatok is köthetnek termeltetési megállapodásokat. Főként a nagyobb mezőgazdasági termelőkkel hoznak létre ilyen szerződést. A kereskedelmi vállalkozások által létesített termeltetői szerződések részletesebbek és szigorúbbak, mint az élelmiszeripar által kötöttek. Ez utóbbi cégeknek ugyanis a feldolgozási folyamat adta lehetőségeket kihasználva (beltartalmi határok, szabványlimitek), bizonyos mozgásterük van a nyersanyag-felhasználás összetételének változtatásában. A kereskedelmi vállalkozásoknak erre nincs lehetőségük, hiszen vevőik előírászerű (szabvány, összetétel, minőség, határidő) kiszolgálására kell törekedniük. Így szerződéseik a garanciális kérdéseket részletesebben érintik, bonyolult ütemezési, aprólékos előfeldolgozási és csomagolási előírásokat fogalmazznak meg. (Ritkábban – inkább atipikusan – az is előfordul, hogy egy szövetkezet saját tagjaival köt termeltetési szerződést. Mint ahogyan az sem gyakori, hogy a nyílt piacra – nagybani, aukciós piac – szállító kereskedelmi vállalkozás kössön mezőgazdasági termeltetési megállapodást.)

A termeltetési szerződések összesített számbavétele, azaz a nyilvántartott termeltetési szerződések rendszerének kialakítása az EU-ban nemcsak a piaci szereplők érdeke, hanem *szabályozási szükséglet* is. Az a piaczavarás elleni védekezés eszköze. Feltételekhez kötik ugyanis, hogy kik kikkel köthetnek szerződést: az egyes szakmákban tevékenykedő (a kamarák, a terméktanácsok, a parasztszövetségek, a tartományi agrárhatóság által) nyilvántartott forgalmazó és feldolgozó cégek, illetve értékesítő gazdaságok (gazdák) köthetnek ilyen ugyancsak nyilvántartott megállapodást. Amennyiben valamely szereplőt törölték a nyilvántartásból, az nem szerződhet, már csak azért sem, mert a szerződésekhez részletes tranzakciós és garanciális szabályok is kapcsolódnak. A nyilvántartott szerződések rendszere másfelől fontos információs szerepet is betölt. Ez teszi lehetővé, hogy a lekötött árumennyiségről begyűjtsék az információkat. Az EU egésze és a tagországok számára ennek egyfajta globális jelzőszerepe van, ám ha valamely terméknél beavatkozásra van szükség, akkor konkrét vizsgálatra kerül sor.

A mezőgazdasági termelők által kézben tartott együttműködési rendszerek. Ezeknek klasszikus formája a *szövetkezés*. A szövetkezés látható tartalma a közös ügynökség, amely tárolókapacitásokkal rendelkezik, esetleg feldolgozót működtet, azonban létezik egy mögöttes (nem kevésbé fontos) tartalma is: a résztvevők *kockázatközössége*, hiszen árujuk értékesülése már közös ügy. Így a résztvevők – elemi érdekeiket követve – arra kényszerülnek, hogy egymás ellenőreivé váljanak. Ekképp a szövetkezésnek rostáló szerepe is van: hozzájárul a megbízható és együttműködésre érdemes szereplők kiválasztásához, kultúrájának megteremtéséhez is. Egyúttal biztosítja a helyi elitképződés mechanizmusát s folyamatossá teszi a termelési, tárolási, feldolgozási módszerek újítását.

Több fejlett országban a termelők által kézben tartott együttműködés másik formája az úgynevezett *értékesítési társulás*. Létrejöttükben komoly szerepe volt az államnak, mert sokszor csak akkor lehetett állami intervencióra számítani, ha a termelők értékesítési társulást alakítottak. Ezek pufferkereskedelmi, élelmiszer-ipari termeltető és szövetkezeti jellegű, valamint információközvetítői szerepet egyaránt betölthetnek. A társulás tagjai pontos ismerethez jutnak arról, hogy miből mennyi termelt vagy milyen

termés várható, milyen szabványok szerint, s azt mikor, milyen formában és mennyiért lehet értékesíteni.

A mezőgazdaságban szokásos szövetkezeteket a közös tőkeképződésben, kockázatviselésben érdekelt termelők csoportjai hozzák létre. A szolgáltatószövetkezetek kivételével az együttes értékesítés szervezése a funkciója. Egyes termékkörök forgalmazásában bizonyos országokban privilégiumot élveznek a rendtartásban, s ezért termelési programozást is végeznek. Vannak országok, ahol a szövetkezetek élelmiszer-feldolgozással is foglalkoznak. Ilyenek a dán sertésszövetkezetek és a holland sajtószövetkezetek, amelyek kézben tartják a feldolgozási lánc nagy részét. Más országokban a szövetkezetek az élelmiszeriparral való tartós együttműködésre építenek. Például a francia tejszövetkezetek kézben tartják a termeltetést és a napi cikk gyártás zömét, de természetes partnerei (időnként társtulajdonosai) a desszerttermékeket gyártó, márkás nemzetközi cégeknek. A mediterrán térségben a paradicsomtermelők vagy a szőlősgazdák szövetkezetei gyakran a nagy feldolgozók törzsbeszállítói.

A különböző célú termelést és értékesítést szervező szövetkezetek számos ok miatt hasznosak az élelmiszeripar szempontjából.

1. Több forrásból biztosítják a tőkét, ami a lánc fejlesztéséhez szükséges, mivel a gazdálkodók, a (hitelben) berendezést szállítók és a bankok üzletpolitikáját ők hangolják össze az élelmiszer-ipari cél érdekében. Így csökken a termeltető tőkeszükséglete, illetve garanciavállalási kötelezettsége. Ezenkívül a számára idegen közegben nem hárul rá túl sok szervezési, termelésprogramozási feladat.

2. A szövetkezet végzi a termelői kör fegyelmzésését, szelektálását, képzését, az éri el a beszállítók és szolgáltatók lojalitását (hiszen ez utóbbiak már nemcsak az egyes gazdákkal állnak szemben). Ez a szövetkezet legfontosabb kulturális és szociális funkciója.

3. A szövetkezés segíti a bankrendszert abban, hogy megfelelő hitelkínálati szelekciós módszereket, valamint pozitív – vállalkozáshálókat egymásra utaltan fejlesztő – üzletpolitikát alakíthasson ki. A szövetkezettekkel való kooperáció csökkenti az élelmiszer-ipari szervezetek fejlesztésekben vállalt felelősségét és kockázatát. A szövetkezetek az élelmiszeripar, illetve a bolthálózatok, láncok számára megoldják a termelői beszállítói kör kiválasztását. Például Németországban, Hollandiában, Dániában, Franciaországban és Észak-Olaszországban szimbiózisban élnek a mezőgazdasági termékek feldolgozóival, felhasználóival. A szövetkezetek autonómiát teremtenek a termelői kör számára, de a felelősséget is megosztják abban. A szövetkezetek nyílt intézmények, aki megfelel a szigorú követelményeknek, az beléphet, aki azonban nem, azt kizorítják a piacról.

Az értékesítési társulás lényegében előformája a szövetkezetnek. A társulás inkább információs közösség, tőkeképzése egyedi formákat követ, kockázatközössége kisebb mértékű. Az EU-ban az értékesítési társulások létrehozása politikai kényszer is volt: az EU-szabályozás így kívánta bevonni a kertészeti termelőket intervenciós rendszerébe. A cél az volt, hogy segítségükre átlátható eszköz álljon rendelkezésre: be kellett kapcsolódnuk a *termelők értékesítési szervezeteinek (tész) rendszerébe*. A tészbe szerveződés révén a termelők jó minőségű, egységes és nagy mennyiségű kínálattal, javuló alkueróval képesek felvenni a kapcsolatot a koncentráló kereskedelemmel. A tészbe tömörült termelők gyakran együttesen oldják meg az áru válogatását, csomagolását, és szerzik be az ehhez szükséges gépeket, létesítenek tárolóhelyeket. Az EU a kertészeticikk-termelőket nem külön-külön, hanem értékesítési szervezeteiken keresztül részesíti támogatásban. Az EU kidolgozta az értékesítési szervezetek elismerésének feltételrendszerét, az e szerint tevékenykedő szervezetek juthatnak támogatáshoz. Ezek az előírások [a tézsek működési területének megjelölése, azaz a romlandó (kertészeti) termékek felsorolása; a tézsek feladatainak és kötelezettségeinek leírása; a tész tagállami elismerésének feltételei

stb.], noha szigorúak, egyben megfelelő mozgásteret és üzletpolitikai szabadságot engednek a tészeknek.

A tészek természetes vagy jogi személyek által, elsősorban termékeik közös értékesítésére létrehozott szervezetek, amelyek bizonyos feltételek esetén tagállami elismerést nyernek, s így jogosultak uniós támogatásra. A tész tagállami elismerésének feltételei a következők.

1. Megfelel fő feladatainak: a termelés igényekhez illesztése mennyiségi és minőségi értelemben; törekvés a költségek lefaragására és a termelői árak stabilizálására; a tagok termékeinek forgalmazása; környezetkímélő eljárások alkalmazása.

2. A tagok megfelelnek kötelezettségeiknek: a tész által megjelölt termelési, forgalmazási és környezetvédelmi előírások betartása; a teljes termékmennyiség térszen keresztüli értékesítése (bár bizonyos esetekben más irányú – saját és más térszen keresztüli – értékesítés is lehetséges); tagdíjfizetés; adatszolgáltatás; tagság kizárólag egy térszenben.

3. A tészek teljesítik kötelezettségeiket: tagok kötelezettségeinek betartatása; a tagdíjfizetés rendszerének kidolgozása és működtetése; a szabályokat be nem tartók büntetése; új tagok felvételének rendszerének kidolgozása.

4. Az előbbieken túl a tészeknek meghatározott minimális taglétszámmal és termelési értékkel kell rendelkezniük; segítséget kell nyújtaniuk a tagoknak a tárolásban, csomagolásban és értékesítésben. Ez utóbbiak a kellő gazdasági erő megteremtése miatt szükségesek. A tészeknek működési alapot kell létrehozniuk, ez a működési program finanszírozására és intervenciók feladatokra szolgál, amelyhez az Európai Unió is hozzájárul anyagi forrásokkal. Az alapot a tagok – a tagdíjhoz hasonlóan az értékesített termék mennyisége és értéke szerinti – befizetéseiből képezik. A termelők befizetéseit az EU kiegészítheti. A működési program három-öt évre szól, a tész munkaprogramját tartalmazza (egyfajta üzleti terv).

A termelők értékesítési szervezeteinek fő célja, hogy elégséges gazdasági erőt képviseljenek, így életképesek legyenek, s egyúttal támogatásuk hatásos legyen. A tészeken keresztüli intervenció célja, hogy a termelő számára korlátozott mértékű támogatást nyújtson a piacon nem értékesíthető, de a minőségi előírásoknak megfelelő termékek kezelésére. A kivonási ár alacsony, hozzávetőlegesen a termelési költségeket fedezi, és csak adott termékekre érvényes. A kivont áru segélyezésre, takarmányozásra, alkoholgyártásra és amennyiben nem torzítja a versenyt, feldolgozóipari felhasználásra szolgálhat. Intervenciók szubvencióra csak akkor van mód, ha az arra szóló igényt a termelők értékesítési szervezete előre bejelenti.

Az inputszállítók termelésszervező együttműködési rendszere. Ezek olyan vállalkozások kezdeményezésére jönnek létre, amelyeknek termékeit a mezőgazdasági termelők (szolgáltatás, gép, fajta stb.) felhasználják. Árujuk értékesítésében érdekeltek, amelyhez különféle szervizszolgáltatásokat és szaktanácsadást is nyújtanak. Termékeik elhelyezése azonban csak akkor képzelhető el, ha a mezőgazdasági felhasználó, illetve annak termékei sorsával is foglalkoznak. Miközben árucikkeik értékesítésével és működtetésével a mezőgazdasági partnerek technológiai összehangolását biztosítják, azok produktumának értékesítésébe is bekapcsolódnak. Ennek lehet oka a mezőgazdasági termelők inputfinanszírozásának könnyítése (az eladott gépet terménnyel fizeti ki a termelő, s ez utóbbi forgalmazásába az inputszállító is bekapcsolódik). De az is, hogy a gép, technológia, fajta alkalmazásával előállított mezőgazdasági termékeknek (például növényféle, sertés stb.) szigorú előírásoknak, szabványoknak kell megfelelniük, s ezért az inputszállító tanácsokkal segíti a termelést és szervezi az értékesítést (például csak akkor – és főleg hosszabb távon akkor – értékesíthető egy disznófajta tenyésztő anyaga, ha azzal a feldolgozó számára megfelelő minőségű sertés hízlalható).

A termelésszervezők olyan mélységű és részletezettségű szerződést kötnek mezőgazdasági partnerükkel, amelyet szolgáltatásuk (termékük) jellege megkíván. Előfordul, hogy a késztermék értékesítésében vesznek részt, és az eladási árból fizetnek meg a mezőgazdasági felhasználóknak.

nálóval szolgáltatásaik árát. Ekkor a termelésszervező és a termelő között lényegében hitel-szerződés jön létre, a szállító a felhasználó finanszírozási helyzetéhez igazodva oldhatja meg eladását. Ilyen megoldás mindenekelőtt gépek, növényvédő szerek és műtrágya értékesítésekor jöhet létre. Az is lehetséges, hogy a szállító szaktanácsadást és más szolgáltatást kapcsol terméke (tenyészállat, vetőmag, palánta stb.) eladásához, s ezt szerződésben is rögzíti. A termelési folyamat nyomon követésében azért is érdekelt az eladó, mert a technológiai előírások pontos betartása mellett állítható csak elő piacképes mezőgazdasági cikk, amelyet az élelmiszeripar és/vagy a kereskedelem megvásárol. És csak ebben az esetben számíthat saját terméke mezőgazdasági értékesítésére is. Termékkörönként eltérő megoldások jöhetnek szóba: például a tenyészállatok szállítói szoros együttműködést tartanak fent a húsiparral; a szántóföldi gépek és géprendszerek szállítói a terményforgalmazó vállalkozásokkal alakítanak ki intenzív kapcsolatot. A gépi szolgáltatást nyújtó termelésszervező cégek pedig a művelésben a termékkértékesítésben való közreműködést is vállalhatják.

Nagybani és aukciós piacok, tőzsde, közraktár. A nagybani piac természetes képződmények, városellátó szerepük volt, a körzet termelőinek és vásárlóinak találkozóhelye. A nagybani piacok nyitvatartási, elhelyezkedési renddel szabályozott piacok; időben és térben koncentrálnak a kínálatot és a keresletet (*Lányi–Fertő* [1993]). Azon a piacon, ahol nagyszámú termelő, feldolgozó, kereskedő jelenik meg, viszonylag egyszerű, áttekinthető és megszokott körülmények között célszerű találkozni az eladóknak és a vevőknek. A nagybani piacok létrehozása közben tekintettel kell arra lenni, hogy valamennyi termelő könnyen tudjon tájékozódni, ne okozzon problémát a piacra lépés. Ezért itt olyan tanácsadókat, piaci felügyelőket is alkalmaznak, akik a termelők segítségére vannak, és ügyelnek arra, hogy a piac egészén áttekinthető ár alakuljon ki, a nyitási, az üzletkötések közben alkalmazott és a záró árakat mindenki részére egyértelmű módon közreadják, hogy az árak a többi piacon és országosan is ismertté váljanak.

Az aukciós piacok is hasonló szerepet töltenek be, de itt már nem jelenik meg a teljes árumennyiség, áruminták alapján folyik a licit. Ezek a nyíltpiaci intézmények megkövetelik az ott megjelenő (például kertészeti) termékek típusba és osztályba sorolását (azaz szabványosítását) és a termelői, értékesítési kultúra bizonyos szintjét. A vevők és az eladók köre meghatározott, mert csak így érvényesíthető a licitkor kimondott, illetve az árumintával vállalt kötelezettség teljesítése. (Ez abban különbözik a tőzsdetagságtól, hogy külön testülete van az eladóknak – termelőknek – és a vevőknek.)

A nagybani és az aukciós piacok nemcsak a piaci szereplők számára szolgáltatnak fontos információkat, de a gazdaságpolitika és az állami beavatkozások megalapozásához is segítséget nyújtanak.

A jól szabványosítható gabona, a napraforgó és a jó minőségű vágósertésre alakult ki a tőzsdei kereskedelem. A tőzsdei árjegyzések kapcsolatban vannak a nem koncentrált fizikai piac áraival, a tőzsde tájékoztató szerepet tölt be. A közraktározásnak (ami voltaképpen záloghitelzés) akkor van különös szerepe, ha egy országban (piacon) nem elég fejlett a termékfelelősségi rendszer, illetve a minőségbiztosítási rendszer. Azon túl, hogy a közraktárban elhelyezett áruért rövid idő alatt pénzhez lehet jutni, a közraktár azért vonzó a piaci szereplők számára, mert az minősített terményekkel gazdálkodik, így abban meg lehet bízni.

A pénzpiac és a hozzá kapcsolódó gazdasági és fejlesztési szolgáltatások

A mezőgazdaság finanszírozási rendszerének (pénzpiacba illesztésének: befektetéshez jutásának, forrásbővítésének) történetileg *két jellegetes modellje* alakult ki a piacgazdaságokban. Az egyik az Egyesült Államokban a New Deal nyomán intézményesített „bruttó elvű” (minden fázisban a nyílt pénzpiacra lépő) pénzpiacba kapcsolódás. A mezőgaz-

daság finanszírozását végző speciális pénzügyintézetek – többnyire szövetkezetek – kötvénykibocsátással a nyílt pénzügyi piacokról szerzik be forrásaikat, a betétgyűjtők pedig – többnyire takarékpénztárak – szintén a nyílt pénzügyi piacon helyezik el pénzüik zömét.

A *másik* modell az európai szövetkezeti ideológiákkal és szövetkezeti vagy agrárbankhálózatokkal jellemezhető, „nettó elvű” pénzügyi csatlós intézményrendszerét jelenti. Az érintett pénzügyintézetek a forrásokat az agrárágazatban és az ahhoz kapcsolódó gazdasági terekben gyűjtötték, és oda helyezték ki. Csak akkor léptek ki a nyílt pénzügyi piacra, ha az ágazatban éppen fel nem használható többletforrásuk gyűlt össze, vagy azonnali pótlólagos forrásigényük volt. A hagyományos szemlélet Európában az, hogy az államnak külön kell foglalkoznia a mezőgazdaság finanszírozásával, és az agrárügy pénzügyi és pénzügyintézeti rendszerének elkülönültnek kell lennie. Ez a mezőgazdaság pénzügyi rendszerét olyan hálózatba terelte, amihez az állam forrásokkal is hozzájárult. Am idővel a mezőgazdaság finanszírozásával foglalkozó pénzügyintézetek speciális agrárjellegű ellenére nem zárdódtak be a szektor finanszírozásába. Mindinkább más nemzetgazdasági területek finanszírozásában is részt vettek, és a források megszerzéséért a nyílt piacra is kiléptek. Az agrárpiacok – köztük a földérték változásainak – ciklikus jellege a támogatások ellenére túl nagyra tették az ágazatba „szűkülés” kockázatát.

Mindkét rendszer kiépítette azokat az intézményeket – szervezeteket és pénzügyi formákat –, amelyekkel a pénzügyintézetek képesek az egyes agrárgazdálkodók üzemsztratégiáját, termelési döntéseit értékelni és inspirálni, és így a finanszírozási rendszer viszonylag nagy biztonsággal tudta forrásokkal ellátni az összefüggő termelési-értékesítési láncokat.

A nyolcvanas évekre azonban mindkét modell „illetékességi körei” felborultak. Az élelmiszeripar, a kereskedelem egyre szélesebb körben kapcsolódott be a mezőgazdasági termelés szervezésébe, s azok hitelező bankjai a mezőgazdaság finanszírozásába. Az agrárágazat finanszírozásával foglalkozó bankok pedig kiszélesítették tevékenységi körüket: a lakosság és más nemzetgazdasági területek finanszírozásába is belefogtak, tradicionális mezőgazdasági ügyfélkörük és forgalmuk bankon belüli hányada egyre kisebb lett. Egyúttal az agrárágazattal korábban nem foglalkozó bankok nagy része mezőgazdasági finanszírozásba kezdett. Végül is, napjainkra mind a kontinentális, mind az amerikai pénzügyintézetek meghaladták az eredeti modellt követő elveiket és túlléptek szerepeiken. A hagyományos szerepekből való kilépés azonban másképp zajlott az európai kontinensen, másképpen az Egyesült Államokban. Mivel a kontinens mezőgazdasági és szövetkezeti bankjai mindenféle ügylettípussal foglalkoztak, könnyebben kapcsolódtak be a mezőgazdaságon kívüli területre, mint a specializált amerikai pénzügyintézetek, amelyek a kötvénypiacon összegyűjtött pénzt vagy csak forgóeszköz-finanszírozásra, vagy pedig csak üzemsztruktúrára használták.

A hetvenes és nyolcvanas években a fejlett országokban a mezőgazdaság finanszírozásának szervezésében és bonyolításában megnőtt a *fejlesztési ügynökségek*, a *szaktanácsadók* szerepe. Ez azzal volt összefüggésben, hogy az olajválság után az univerzális modernizációs minták összekeveredtek, és a piaci szelekció mechanizmusai differenciálódtak. A mezőgazdaság ugyanis bonyolult hálózatokban, kooperációs rendben működik, ugyanakkor több (például földhasznosítási, szociális) „hálózat” hat rá. Kiemelt fontossága van a szereplők közötti együttműködésnek, összejátszásnak, egymásról alkotott megnyugtató üzletpolitikai képnek. Ezért a szaktanácsadóknak nagy szerepük van a kölcsönös képalkotás és az együttműködések létrejöttében. A hitelt folyósító bank is figyelembe veszi véleményüket, amelyek alapján a pénzügyintézet igyekszik befolyásolni a tevékenység kialakítását, hogy számára megnyugtató legyen a forráskihelyezés. Így a szaktanácsadók közvetve a mezőgazdasági szereplőkör szelektálásában is részt vesznek: azok, akik a pénzügyintézetekkel hiteleztetni tudják magukat, valóban komoly piaci szereplők.

Nélkülözhetetlenné vált tehát, hogy a pénzügyintézetek az agrárügyben elmozdítottakat segítők

szereplőkkel széles körben felvegyék a kapcsolatot, szükségük van olyan világos felelősségű szereplők megjelenésére, mint a fejlesztő ügynökségek, a hatóságok és a mezőgazdasági szereplők által elfogadott szaktanácsadók és garanciaszövetkezetek.

Fejlesztési ügynökségek. A mezőgazdaság rekonstrukciójában fantáziát látó fajta-előállítók, berendezégyártók, feldolgozók hoznak létre ilyen ügynökségeket. Konkrét programokat dolgoznak ki, amelyeket az adott táj sajátosságaihoz igazodva részleteznek. Tevékenységük jól illeszkedik a területfejlesztési rendszerbe, a kistérségi programokba. Emellett elláthatnak bankügynöki és szindikálthitelcsomag-szervezési feladatokat. A fejlesztési ügynökségek a fejlesztő-befektető vállalkozások csíráivá válhatnak. Idővel – összefüggő fejlesztési programok mentén – önálló hitelcsomagokat szervezhetnek, kötvényeket bocsáthatnak ki.

Szaktanácsadás. A szaktanácsadás hangolja össze a gazdaságpolitika, a bankok, a fejlesztési ügynökségek fejlesztési politikáját annak érdekében, hogy a gazdasági tevékenységek a területhez, a tájhoz illeszkedjenek, például a növényvédelem, az állategészségügy területén. Az állam feladata az olyan részben üzleti alapokon nyugvó szaktanácsadói rendszer kialakítása, amely gazdaságfejlesztési, kooperációs szervezési és programinspiráló és koordináló tevékenységével segít a pénzintézeti hitelkonstrukciók és az ügyfélkör kialakításában.

A kereskedelmi és a jelzálogbankok ügynökei. A kereskedelmi és a jelzálogbankok ügynökei lehetnek szövetkezetek, fejlesztési ügynökségek és szaktanácsadók, illetve tanácsadó-vállalkozások. De alvállalkozóként szindikátusszervezők, hitelszövetkezetek is kerülhetnek ügynöki, hitelközvetítői szerepbe.

A hitelszövetkezés, garanciaszövetkezés. A hitelszövetkezés kontinentális – főképp közép-európai – mintái szövetkezeti hálózatokba illeszkednek. Ezért folyó finanszírozási tevékenységük is beépül a többi csatornában folyó termeléskoordinálásba. Fejlesztésinspiráló és fejlesztési elképzeléseket szelektáló szerepük pedig része a szövetkezeti csoport – állammal, berendezégyártókkal, fajta-előállítókkal koordinált, szaktanácsadással segített – fejlesztési és szelektációs politikájának.

A garanciaszövetkezés legkifejlettebb formában az amerikai specializált mezőgazdasági hitelszövetkezeti rendszerben található meg. (Azért nevezzük ezeket garanciaszövetkezeteknek, mert hitelszövetkezetként említve őket általában Raiffeisen típusú szervezetre gondolnak.) Az Egyesült Államokban a New Deal részeként tömegesítették, és három elkülönülő hálózatba rendezték – a garanciaalapjukhoz nyújtott visszafizetendő állami támogatásokkal serkentve és terelve – őket. Ezek a szövetkezetek csupán garanciaalapjukat gyűjtik tagjaiktól, hitelkihelyezésük forrásait a kötvénypiacon szerzik meg. Az állami támogatás fejében vállalniuk kell, hogy szigorúan korlátozzák ügylettípusaikat. Az egyik hálózat tagjai csak a folyó termelés finanszírozásával – s emellett szolgáltatási és értékesítési kooperációs szervezéssel – foglalkoznak. A másik hálózatban levő szövetkezetek fejlesztési hiteleket nyújtanak – ellenőrzik és ösztönzik a gép- és berendezégyártók ajánlatait, valamint a farmerek fejlesztési elképzeléseit. S végül, a harmadik hálózatban olyan szövetkezetek vannak, amelyek a földvásárlásokat, birtokalakításokat hitelezik – s gyakorlatilag a farmok koncentrációs folyamatának vezérlőivé váltak.

Ahogy vázlatos áttekintésünk is mutatja, a pénzpiaci intézményei a tevékenységkoordinálási, fejlesztési, értékesítési intézményrendszer tükörképei. Függnek más – többnyire a jogban is megjelenő – kooperációs intézményektől, és serkentik azok megformálódását. Ezért önmagában az intézményrendszer egyik vagy másik oldalának fejlesztése kevés: mindkét oldalon segíteni kell az intézmények létrejöttét, illetve az intézménycsírák jogba emelését. De míg a természetes kooperáció intézményfejlesztése többnyire – vagy legalábbis gyakran – új szervezetek és új szervezettípusok megformálását igényli, a pénzpiaci intézmények, úgy tűnik, jobbra a már meglévő bankhálózatokhoz igazítva – azok részeként vagy azok számára szolgáltatva – alakíthatók ki.

A földhasználat biztonsága és a táj ésszerű hasznosítása

Az erdőgazdálkodás, a legelőhasználat, az öntözéses művelés, a vetésforgók, a vetőmagtermelés, a növényvédelem biztonsága, a táj kultúrállapotának fenntartása, a földhasználat összehangolása nélkül lehetetlen. A földhasználat összehangolása alapvetően befolyásolja azt, hogy hatékonyan folytatható-e bizonyos területen valamely mezőgazdasági tevékenység (például vetőmagtermelés, biogazdálkodás vagy a szántóföldi kertészet egyes típusai, fűszerpaprika-termelés, hagymatermelés stb.).

A mezőgazdasági tevékenységnek számos térbeli eleme van: a határhasználat rendje, a talaj- és vízvédelem, a tájkarbantartás, a térbeli együttműködést igénylő gazdálkodási módok (öntözés, belvízvédelem, vetőmagtermesztés, legeltetés, alvállalkozókat bekapcsoló vetésforgók stb.) alkalmazása. Szem előtt kell tartani, hogy a mezőgazdálkodás nem csupán – s gyakran nem elsősorban – gazdasági tevékenység, hanem egyidejűleg tájkarbantartás és a környezetet való gazdálkodás is. Ugyanakkor az Európai Unióban a mezőgazdaságnak jutó szubvenció mind nagyobb hányada a strukturális alapok keretében, lokális programokhoz illesztve, regionális testületek közreműködésével alakul ki.

Mind a határrendnek, mind a tájgazdálkodási feladatokat előíró szabályozási és támogatási rendszernek feltétele, hogy a terület minden részének egyértelműen azonosítható gazdája legyen, és hogy a birtokok terjedelme, tartozékai pontosan meghatározottak legyenek. Az EU-ban és az Egyesült Államokban ma szokásos feltételhez vagy feladathoz kötött támogatási formák – köztük a jelentős kompenzációs támogatások – nem létezhetnének, ha a birtoktagolódás és a birtokok egymásba alakulásának folyamata nem lenne teljesen egyértelmű. Éppen a területi rend érdekében védik a földdarabok tulajdonosaival szemben a gazdálkodót, azaz a birtokok egységét. Ugyanakkor a tulajdonos elismert anyagi érdekeit – a tulajdonjogának korlátozása mellett – is védik ezek a szabályok.

A fejlett országokban a legtöbb vidéken emellett adminisztratív úton azt is kézben tartják, hogy melyik földdarabot kinek lehet eladni, illetve bérlőként ki jöhet szóba. Tehát a birtokszerkezet változási lehetőségei is nyomon követhetők. A gazdálkodó- avagy parasztvédelem, a helyben lakáshoz kötött gazdálkodási jog, illetve a feltételhez kötött birtokba ülési szabályok változatos ideológiai mögött egyértelműen az áll, hogy nem a földtulajdon, hanem a birtok a valóságos, a mindig kézzelfogható. Ahhoz kapcsolódnak a számonkérhető jogok és kötelezettségek. Így válnak konkréttá a tájhoz és a határhasználati együttműködéshez kapcsolódó feladatok. A birtokok egységének védelmét szolgálja az az egészen más szemléletű amerikai gyakorlat is, amely kikényszeríti, hogy a farmok társasággá szerveződjenek.

Azt a célkitűzést, illetve szemléletváltást, hogy a tulajdon szabadságát korlátozni kell a gazdálkodó biztonságigénye érdekében, a gazdálkodó viszont felelősséggel tartozik a határrendért és a táj karbantartásáért, *a támogatási rendszernek is szolgálnia kell*. Ezt a következőképpen teheti meg. Egyrészt szükséges az együttműködéseket szervező és a rend számonkéréséért felelős szervek és szolgáltatások szubvencionálása. Másrészt elengedhetetlen a fejlesztési támogatások feltételhez kötése és területi testületeken át megvalósuló ajánlási eljárásba illesztése. Harmadrészt célszerű a tájfenntartási és környezetvédelmi – a gazdálkodókkal kötött szerződéseken alapuló – támogatási konstrukciók kidolgozása. Valamennyi befektetés, így a gazdálkodók saját forrásával és/vagy a szubvencióval segített beruházások kockázata is jóval kisebb lesz, ha megalkotják a területhasznosítási szabályokat és ajánlásokat, illetve működésbe lép a területhasznosítási tervezés intézményrendszere.

Az EU strukturális alapjainak forrásaihoz kapcsolódó és az azokkal analóg támogatásoknak rendkívül szigorúak a feltételei, amely az intézményszerveződésre is hatást gyakorol. Három – határozottan elkülönülő – színtere van azon programok kialakításának,

amelyek mentén a támogatásokat el lehet osztani és a támogatandók ajánlkozását el lehet fogadni. Egyik a *szakmapolitikai nemzeti, illetve uniós intézményi szint*, amelyben eldől, hogy milyen célokra, milyen szereplői körre, milyen területen lehet programot szervezni. A másik az a *térségi (vagy szakágazati) intézményi szint*, amelynek felülvizsgálati szervezete a területfejlesztési tanács (illetve részpiaci program esetén valamilyen minisztérium és terméktanácsi vegyes tanács) lehet, amely versenyztet program- és programcsíra-ajánlásokat, hogy szentesítse a céloknak és feltételeknek megfelelő konkrét programokat. (S miközben explicit módon meghatározza, hogy a programban résztvevőknek milyen hozzájárulást és milyen – többek között nyílt együttműködési – kötelezettségeket kell vállalniuk, implicit módon azt is kijelöli, hogy kik lehetnek a program résztvevői és így a közvetlen támogatottak.) S épp ezért nagyon fontos az egész folyamatot kontrolláló harmadik intézményszint. Ez képviseli a kincstárt, az adófizetőt. Miközben ellenőrzi, hogy a pályázók, avagy a támogatások címzettjei valóban megfelelnek a formális feltételeknek, s valóban a program előírásai szerint használják fel a pénzt, rendszeres hatás-, illetve értékelést is végez. A nyilvánvalóan erős kommunikációs kapcsolatok ellenére a három intézménycsoport mindegyike önálló, nem függ a másiktól.

Hivatkozások

- EC [1987]: Farm Structure: 1985 Survey: Main Results. European Commission, Brüsszel.
- EC [1996]: The Agricultural Situation in the European Union. 1995 Report. European Commission, Brüsszel.
- ELEK SÁNDOR [1991]: Részmunkaidős családi farmok Nyugat-Európában. Európa Fórum, 2. sz.
- FERTŐ IMRE [1997]: Beilleszthető-e a magyar mezőgazdaság az Európai Unió agrárrendszerébe? Európa Fórum, 4. sz.
- HALMAI PÉTER (szerk.) [1995]: Az Európai Unió agrárrendszere. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- LÁNYI KAMILLA–FERTŐ IMRE [1993]: Az agrárpiacok építése a fejlett ipari országokban és a magyar rendtartás, Külgazdaság, 2. sz.
- LEVAY, C. [1983]: Agricultural Co-operative Theory. Journal of Agricultural Economics, XXXIV.évf. 1. sz. 1–44. o.
- A MAGYAR AGRÁRGAZDASÁG... [1998]: A magyar agrárgazdaság és az európai integrációs csatlakozás. Szakmai füzet sorozat, Földművelésügyi Minisztérium.
- SÍPOS ALADÁR–HALMAI PÉTER [1988]: Válaszúton az agrárpolitika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SZABÓ MÁRTON [1993]: A hazai agrárpiacok működése a kilencvenes években. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, kézirat.